

ZAHRANIČNÁ POLITIKA SPOLKOVEJ
REPUBLIKY NEMECKO PO ROKU 1990

ĽUDOVÍT TITO
ADRIANA VASIĽKOVÁ
MAREK LENČ

 ELIANUM

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

Zahraničná politika Spolkovej republiky Nemecko po roku 1990

Ľudovít Tito

Adriana Vasil'ková

Marek Lenč

Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Banská Bystrica, 2013

Publikácia schválená edičnou radou Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici dňa 19.2.2013 ako vedecká monografia.

Autori© doc. PhDr. Ľudovít Tito, CSc.
doc. PhDr. Adriana Vasiľková, PhD.
Mgr. Marek Lenč, PhD.

Recenzenti prof. PhDr. Zdeněk Veselý, CSc.
doc. PhDr. Dalibor Vlček, CSc.

Jazykový korektor Bc. Stanislava Šerfelová
Návrh obálky Mgr. Marek Lenč, PhD., Mgr. Tomáš Rakonczay

Helmut Kohl ©Deutsches Bundesarchiv
Gerhard Schröder ©Creative Commons
Angela Merkel ©Armin Linnartz

Vydala Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov. Prvé vydanie.
Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadnu časť nemožno
reprodukovat' bez súhlasu majiteľov práv.

© doc. PhDr. Ľudovít Tito, CSc.
© doc. PhDr. Adriana Vasiľková, PhD.
© Mgr. Marek Lenč, PhD.
© Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB v Banskej Bystrici

Banská Bystrica, 2013

ISBN 978-80-557-0688-7

Obsah

ZOZNAM TABULIEK A GRAFOV	5
PREDHOVOR	7
ÚVOD	8
I. SPOLKOVÉ ÚSTAVNÉ ORGÁNY A ICH POSTAVENIE V POLITICKOM SYSTÉME SPOLKOVEJ REPUBLIKY NEMECKO	12
1.1. Spolková vláda	14
1.2. Spolkový prezident	16
1.3. Spolkový snem a Spolková rada	18
II. ZJEDNOTENÉ NEMECKO AKO AKTÉR ZAHRANIČNEJ POLITIKY V EURÓPE ²⁴ 2.1. Zahraničnopolitické vzťahy SRN ako predmet politologického výskumu	25
2.2. Vzťahy k „ <i>Východu</i> “: obrat vo východnej politike Nemecka	29
2.3. Východiskové podmienky zahraničnej politiky zjednoteného Nemecka na začiatku 90. rokov	32
2.4. Zjednotené Nemecko a usporiadanie štátov v Európe	35
III. Zahraničná politika Spolkovej republiky Nemecko v „ <i>systéme rovnováhy mocností</i> “ 3.1. Zahraničnopolitické postavenie SRN po skončení bipolarity sveta	38
3.2. Nemecká zahraničná politika ako súčasť európskej vnútornej politiky	39
3.3. Národné záujmy v nemeckej zahraničnej politike	43
3.4. Zahraničná politika Schröderovej vlády	48
3.5. Postavenie Nemecka v systéme štátov Európy	54
IV. ZAHRANIČNOPOLITICKÉ POSTAVENIE STREDNEJ EURÓPY Z POHĽADU NEMECKEJ ZAHRANIČNEJ POLITIKY	58
4.1. Hodnotenie vnútropolitického vývoja v krajinách strednej Európy	68
4.1.1. Problémy stability demokratického rozdelenia moci	71
4.1.2. Samospráva a národnostné menšiny	74
4.1.3. Subregionálna spolupráca	75
4.2. Stredná Európa ako hospodársky partner Nemecka	76

V. VÝCHODISKÁ ZAHRANIČNEJ POLITIKY SPOLKOVEJ REPUBLIKY NEMECKO V NOVOM TISÍCROČÍ	78
5.1. Geopolitická realita a jej reflexia ako determinant zahraničnej politiky Nemecka. 83	
5.1.1. Vojské zdroje moci Nemecka	83
5.1.2. Nevojské zdroje moci Nemecka	92
VI. SPOLKOVÁ REPUBLIKA NEMECKO V MULTILATERÁLNYCH ZOSKUPENIACH V 21. STOROČÍ.....	108
6.1. Nemecko v Európskej únii	109
6.1.1. Rozširovanie Európskej únie	110
6.1.2. Zahraničnopolitický, bezpečnostný a obranný rozmer spolupráce krajín EU a úloha Nemecka (SZBP a SBOP).....	113
6.1.3. Úloha Nemecka v súčasnej hospodárskej a finančnej kríze	115
6.2. Nemecko a NATO – politika.....	125
6.3. Priority nemeckej zahraničnej politiky vo vzťahu k OSN.....	136
ZÁVER.....	142
ZOZNAM SKRATIEK	144
PRÍLOHY	160
VECNÝ REGISTER.....	170

Zoznam tabuliek a grafov

- Tabuľka č.1: Vojenské potenciály vybraných krajín v 90. rokoch
- Tabuľka č.2: Politické spektrum v parlamentoch štátov Vyšehradskej štvorky:
- Tabuľka č.3: Veľkosť nasadenia nemeckých kontingentov
- Tabuľka č.4: Alternatívy nemeckého exportu a investícií v rámci EU
-
- Graf č.1: Desať štátov s najvyššími vojenskými výdavkami (mil. USD) v bežných cenách za rok 2012
- Graf č.2: Vojenské výdavky štátov EU 28 a Nemecka v globálnom meradle v konštantných cenách z r. 2011 (mil. USD) (1990-2012)
- Graf č.3: Podiel vojenských výdavkov členských štátov v rámci EU - 1995, 2005 a 2012
- Graf č.4: Podiel HDP v rámci EU - 1990 - 2012 a projekcia MMF 2018 - prvých šesť štátov
- Graf č.5: HDP EU a Nemecka v globálnom meradle v bežných cenách (mld. USD) (1990 -2012)
- Graf č.6: Najvýznamnejší exportní partneri Nemecka v roku 2011
- Graf č.7: Objem exportu a importu Nemecka (mld. €) voči EU, USA, V4, Rusku a Číne
- Graf č.8: Podiel štátov na celkovom importe primárnych zdrojov do Nemecka (2011)
- Graf č.9: Veľkosť populácie 1990-2011 a prognóza populačného rastu 2011-2030
- Graf č.10: Prognóza vývoja vekovej štruktúry nemeckého obyvateľstva
- Graf č.11: Zastúpenie jednotlivých krajín medzi TOP 100 univerzitami na svete
- Graf č.12: Počet zahraničných študentov v rokoch 2001 a 2009
- Graf č.13: Podpora nemeckej verejnosti misii ISAF v Afganistane (2011)

Predhovor

Znovuzjednotenie Nemecka v roku 1990 súviselo s globálnymi procesmi vo svete a najmä v Európe. Bývalé politické vedenia Sovietskeho zväzu neboli schopné vytvoriť v zóne svojho vplyvu dobre fungujúcu demokratickú spoločnosť, ktorá mohla byť protipólom západnej spoločnosti. Celý tento vývoj potom viedol nielen k rozpadu Sovietskeho zväzu, ale aj k celkom novému politickému usporiadaniu v Európe. Autori tejto monografie si preto predsavzali analyzovať jeden z dôležitých procesov, ktorý prebiehal v Európe a ktorý sa zvykne označovať ako znovuzjednotenie Nemecka. I keď je pomerne zložitá objektívne vidieť a posúdiť všetky súvisiace, najmä vnútropolitické procesy, zamerali sme sa predovšetkým na sformovanie nového politického aktéra v Európe, a tým i vo svete – na Spolkovú republiku Nemecko.

Nový aktér v európskej a vo svetovej politike, Spolková republika Nemecko, sa stal nielen príliš silným, ale začal aj ovplyvňovať proces nového politického usporiadania v Európe. Najvýznamnejším znakom existencie politického aktéra je jeho samostatná zahraničná politika. Ako sa táto politika formovala a presadzovala v európskej a medzinárodnej politike, analyzujú autori tejto publikácie. Koncepcie, prístupy a postoje zjednoteného Nemecka k medzinárodnej a európskej politike tak tvoria podstatnú časť tejto monografie. Rozhodujúci vplyv spolkového kancelára (kancelárky) na určenie základných línií v zahraničnopolitickej orientácii krajiny, ktorý bol podopretý dobre fungujúcim národným hospodárstvom, zmenili predchádzajúcu Spolkovú republiku Nemecko na najvýznamnejšieho činiteľa v rozhodovacích procesoch v Európskej únii. Dúfame, že táto publikácia umožní nielen odbornej verejnosti lepšie vnímať súvislosti vnútornej a zahraničnej politiky nášho nie vzdialeného suseda a vytvárať pozitívne postoje vzájomnej spolupráce a spolužitia v Európe.

Autori

Úvod

Už od prvých krokov reforiem, ktoré začal v bývalom Sovietskom zväze vtedajší prezident Michal Gorbačov, sa stal vývoj vo východoeurópskych a stredoeurópskych štátoch, vrátane zjednoteného Nemecka, predmetom zvýšeného vedeckého záujmu. Pre politických analytikov bolo zjednotené Nemecko na začiatku deväťdesiatych rokov veľkou neznámou. Z geopolitického hľadiska dokázalo v porovnaní s ostatnými európskymi mocnosťami ako jediné výrazne profitovať z rozpadu bipolárneho sveta a v dôsledku opätovného zjednotenia rozšíriť svoje teritórium, počet obyvateľov, hospodársku silu a zároveň nadobudnúť plnú zahraničnopolitickú suverenitu. Tento kvantifikovateľný „*nárast moci*“ nového Nemecka znamenal pre mnohých autorov úplný rozchod s tradíciou a princípmi Spolkovej republiky Nemecko. Nemecko silné a autonómne vo svojom rozhodovaní, ktoré prejde procesom „*normalizácie*“ – v zmysle snahy o znovuoobnovenie a rozšírenie svojej moci v európskom priestore. Iní teoretici, naopak, vôbec nepochybovali o tom, že nová „*Berlínska republika*“ bude pokračovať v tradícii a základných princípoch Spolkovej republiky Nemecko, a to najmä v duchu odmietania používania klasickej tvrdej moci v medzinárodných vzťahoch či sebaobmedzovania vlastných mocenských ambícií.

V duchu polemiky kontinuita verus zmena sa odráža väčšina teoretických diskusií zameraných na analýzu zahraničnej politiky zjednoteného Nemecka. Je teda namieste položiť si otázku, či je Nemecko stále „*zdráhajúcou sa*“, „*ústrednou*“, alebo „*hospodárskou*“ a zároveň aj „*civilnou*“ mocnosťou alebo ich vzájomnou kombináciou v konkrétnych okolnostiach?

Základným cieľom predkladanej monografie je dôsledná analýza zahraničnej politiky Nemecka od roku 1990 až do súčasnosti. Zámerom autorov je snaha o identifikáciu inštitucionálneho vymedzenia tvorby nemeckej zahraničnej politiky a základných vývojových tendencií, ktoré zjednotenie spoločne so zmenenou kvalitou bezpečnostného prostredia po roku 1990 priniesli pre realizáciu jeho zahraničnej politiky. Výskum realizujeme ako na bilaterálnej úrovni voči vybraným partnerom, tak aj na multilaterálnej úrovni vo vzťahu k Európskej únii, NATO a OSN.

Celý rad politikov i vedeckých pracovníkov reflektoval tvorbu koncepcie nemeckej zahraničnej politiky. Vnímanie situácie v stredoeurópskych krajinách vo vzťahu k Nemecku po roku 1990 akcentovalo predovšetkým otázky začlenenia (prijatia) stredoeurópskych štátov (vrátane Slovenska) do atlantických štruktúr, vzťahu k Rusku ako k antagonistickému či neantagonistickému partnerovi (súperovi) a včleneniu nemeckej zahraničnej politiky do systému medzinárodných vzťahov.

Zatiaľ čo v Slovenskej republike spočiatku absentovala širšia vedecká základňa, ktorá by analyzovala problematiku medzinárodných vzťahov¹, a teda aj otázky zahraničnej politiky ako predmetu medzinárodných vzťahov, v Spolkovej republike Nemecko prakticky každá významnejšia univerzita mala vytvorenú katedru alebo inštitút medzinárodných vzťahov. K tomu pristupovali mnohé spolkové inštitúty, ktoré sa zaoberali a zaoberajú analýzou zahraničnej politiky. Za najvýznamnejší Inštitút, ktorý mal v 90. rokoch vplyv na formovanie nemeckej zahraničnej politiky, považujeme

¹ Až vznik Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov v Banskej Bystrici v roku 1995 vytvoril predpoklady pre rozvoj disciplíny medzinárodných vzťahov, ako súčasť vedného odboru - politické vedy.

Bundesinstitut für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien (BIOst) v Kolíne nad Rýnom. Súčasne i na niektorých univerzitách sa objavujú - hoci len sporadicky a skôr z istých osobných vzťahov - vedecké práce analyzujúce situáciu na Slovensku.²

Značnú časť relevantných zdrojov informácií popri vedecko-výskumných odborných publikáciách predstavuje výskumná činnosť odborných nemeckých vedeckých inštitútov, z ktorých sa mnohé podieľajú na vydávaní odborných periodík alebo uverejňujú odporúčania, ktoré prispievajú k tvorbe nemeckej zahraničnej politiky. Rešpektovanú pozíciu v tomto smere zastáva najmä *Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik*³, ktorá sa podieľa na vydávaní popredného nemeckého odborného časopisu v oblasti medzinárodnej politiky *Internationale Politik*⁴. Ďalšími výskumnými inštitútmi sú *Stiftung Wissenschaft und Politik – Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit*⁵, *Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung*⁶ so sídlom vo Frankfurte nad Mohanom, *Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik*⁷ v Hamburgu, *Deutsches Institut für Menschenrechte*⁸, *Institut für Europäische Politik*⁹, *German Institute of Global and Area Studies - GIGA*¹⁰, ako i *European Union Institute for Security Studies*¹¹. Z amerických inštitútov, ktorý sa čiastkovo venujú aj otázkam tvorby a realizácie nemeckej zahraničnej politiky možno spomenúť *Congressional research service*¹².

Problematikou nemeckej zahraničnej politiky sa popri periodiku *Internationale Politik* zaoberajú aj ďalšie odborné periodiká *Welt Trends - Zeitschrift für Internationale Politik*¹³ a *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik - ZFAS*¹⁴. Z internetových portálov je potrebné spomenúť portály *aussenpolitik.net* a *deutsche-aussenpolitik.de*. Dôležitým zdrojom informácií sú rovnako aj oficiálne internetové portály Spolkovej vlády, Ministerstva zahraničných vecí, Ministerstva obrany či Spolkového snemu Nemeckej spolkovej republiky, ako i oficiálne internetové portály najvýznamnejších nemeckých politických strán.

² Napr. na Univerzite vo Frankfurte vznikla dizertačná práca: *Korporatismus in Mitteleuropa* (1998). Súčasne prostredníctvom internetu sú sprostredkované informácie o Slovensku zo všetkých spoločenských oblastí, ako aj turistiky, geografie, štatistické údaje vývoja slovenskej ekonomiky a pod.

³ Nemecká spoločnosť pre zahraničnú politiku

⁴ Medzinárodná politika

⁵ Nadácia pre vedu a politiku – Nemecký inštitút pre medzinárodnú politiku a bezpečnosť

⁶ Hesenská nadácia pre štúdium mieru a konfliktov

⁷ Inštitút pre výskum mieru a bezpečnostnú politiku

⁸ Nemecký inštitút pre ľudské práva

⁹ Inštitút pre európsku politiku

¹⁰ Nemecký inštitút pre globálne a teritoriálne štúdiá

¹¹ Inštitút Európskej únie pre bezpečnostné štúdie

¹² Výskumný ústav Kongresu USA

¹³ Svetové trendy – časopis pre medzinárodnú politiku

¹⁴ Časopis pre zahraničnú a bezpečnostnú politiku

Predmet výskumu

Z hľadiska uceleného prístupu ku skúmanej problematike analyzujeme v prvej kapitole našej predkladanej monografie aj inštitucionálnu a normatívnu stránku tvorby zahraničnej politiky. Predkladanú analýzu najvýznamnejších inštitúcií SRN, ich význam a miesto pri utváraní zahraničnej politiky vnímane ako jeden z podstatných faktorov pre pochopenie politického rozhodovania konkrétneho štátu, v našom prípade pochopiteľne práve Spolkovej republiky Nemecko.

Prehľad doterajšej literatúry vzťahujúcej sa k problematike zahraničnej politiky, ktorá vyšla v SRN, umožňuje rozpracovanie troch modelov vzťahov.

Prvý model môže nadviazať na koncepciu štátu od *Maxa Webera* ako takej spoločnosti, „ktorá vo vnútri určitého územia s úspechom ovplyvňuje pre seba monopol legitímneho fyzického násilia.“ (Meyers, 1997, s.19) Vychádzajúc z Weberovej definície štátu je možné pod zahraničnou politikou rozumieť cezhraničné konania aktérov, ktorí majú k dispozícii monopol legitímneho použitia sily a v nutnom prípade môžu nadviazať, za účelom dosiahnutia cieľa, na hrozbu alebo použitie štátnej legitímnej moci. Druhý model (*K. J. Hosti*) chápe pod zahraničnou politikou konanie jedného aktéra (prevažne, ale nie výlučne národného štátu) na medzinárodnom okolie. Tretí model vníma štát ako nie nad triedami spoločnosti stojacu moc, ktorá má tlmieť ich konflikty, ale ako rozhodujúci politický mocenský nástroj v rukách určitých tried na presadenie svojich záujmov. Zahraničná politika sa potom definuje ako súčasť politiky vládnucej triedy jedného štátu.

Vyššie uvedené definície zahraničnej politiky predkladáme najmä z dôvodu, že v súčasnom období sa najmä v časti odbornej literatúre zvyrazňuje zahranično-mocenské postavenie Nemecka, ktoré sa na začiatku diskusií k tejto otázke spájalo so zjednotením Nemecka 3. októbra 1990.¹⁵ Ako poukážeme v nasledujúcej časti našej monografie, boli postupne, i v prejavoch ministra zahraničných vecí *K. Kinkela*, zvyrazňované ďalšie aspekty, predstavujúce Nemecko ako dynamického a rozhodujúceho činiteľa i v zahraničnej politike na európskom kontinente.

Od včlenenia piatich nových spolkových krajín a východného Berlína sa začala rozpracovávať zahraničná politika pre Nemecko ako celok. Koncepcia nemeckej zahraničnej politiky pri analýze revolúcií v štátoch východného bloku v rokoch 1989/90 prijala názor, že „*dôvody pre väčšinu mierovo prebiehajúcich revolúcií v bývalých štátoch východného bloku boli pád sovietskeho komunizmu ako vládnucej ideológie a očividná slabosť výkonu centrálné plánovaného hospodárstva v štátoch reálne existujúceho socializmu.*“¹⁶

Obrovská hospodárska sila zjednoteného Nemecka a jeho úloha (poverenie) v procese východného rozširovania NATO a Európskej únie ho postavili do pozície patróna stredoeurópskych a východoeurópskych krajín. Nemecká zahraničná politika sa tak začala

¹⁵ Ako príklad uvádzame: „*S pristúpením bývalej Nemeckej demokratickej republiky k starej Spolkovej republike zodpovedajúc ustanoveniam (starého) článku 23 Bonnskej ústavy vznikol zjednotením Nemecka nový zahraničnopolitický aktér, ktorý sa odvtedy vo svojom novom geopolitickom postavení ako „centrálne mocnosť“ Európy nachádza v úplne zmenenom internacionálnom prostredí.*“ (Knapp - Krell, 1996, s.148, Schwarz, 1994) Poznámka: citát preložili autori. Súčasne i ostatné citáty v práci.

¹⁶ Tamtiež. V jednej z dizertácií ku „*Korporatizmu v strednej a východnej Európe*“, ktorá vznikla na univerzite vo Frankfurte, autor v súvislosti s obdivom k M. Gorbačovovi uvádza: „*Čo mňa najviac dojalo, bolo, že jeden jediný muž mohol priniesť k zrúteniu celý systém, svetovú mocnosť.*“ (Korporatismus in Mitteleuropa, 1998)

znovu orientovať na regióny Európy, ktoré boli aj historicky predmetom jej záujmu. Jednou z týchto stredoeurópskych krajín sa stala aj Slovenská republika. Dennodenný obraz Slovenska v nemeckej zahraničnej politike sa stal predmetom záujmu vládnych inštitúcií, univerzít, vedeckých pracovníkov, tlače, ale aj jednotlivcov.

Pri analýze správania sa štátu na zahraničnopolitickej úrovni vychádzame z predpokladu, že je do značnej miery determinované na základe jeho materiálnych (vojenské, ekonomické, demografické), organizačných (politické) a ideologických zdrojov moci štátu, ktoré sú potrebné pre projekciu jeho moci v regionálnom alebo globálnom meradle. Práve z nasledovných dôvodov využívame v kapitole V. systematizáciu najdôležitejších indikátorov moci štátu do dvoch základných skupín, a to *vojenských* (veľkosť ozbrojených síl, výdavky na obranu) a *nevojenských* (ekonomika, demografia, príťažlivosť krajiny) zdrojov moci. V časti monografie sme sa rozhodli aplikovať mnohodomenzionálny prístup nemeckého autora *D. Nolteho*.

Nolte v prvom rade zdôrazňuje nevyhnutnosť delimitácie územia, ktoré má byť referenčným priestorom pri skúmaní moci štátu a následne analyzovať, ako už bolo spomínané, materiálne (vojenské, ekonomické, demografické), organizačné (politické) a ideologické predpoklady moci štátu potrebné pre projekciu jeho moci v regionálnom alebo globálnom meradle. Vybrané identifikátory mocenského postavenia Nemecka teda porovnáваме v rámci priestoru (EU 28) v referenčnom období rokov 1990–2012. Závety výskumu považujeme za rozhodujúce pre identifikáciu dopadov zjednotenia na zmenu jeho súčasného postavenia a kľúčových tendencií zahraničnej politiky Nemecka na prahu nového milénia. Pri niektorých základných ukazovateľoch materiálnych zdrojov moci (najmä hrubý domáci produkt a vojenské výdavky) považujeme za nevyhnutné poukázať nielen na výkon Nemecka, ale aj EU ako celku v globálnom meradle. Cieľom je dosiahnutie komplexnejšieho zachytenia rozhodujúcich aktuálnych trendov a ich dôsledky pre posilnenie alebo pokles významu celkového regiónu v globálnom meradle.